

ՆՈՐԱՅՐ ՊՕԴՈՍԵԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, դոցենտ

ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՊԱԼԱՏԵՑՈՒ «ՏԱՐԵԿԱՆ ՔԱՐՈՉԳԻՐՔԸ»

Աշխարհով մէկ սփռուած հայերն իրենց հետ տանում եւ տարբեր ծագերում սփռում են նաեւ գրաւոր աղբիւրներն ու գանձերը: Դրանց մէջ ԻԱ. դարում անգամ շարունակում են ասպարէզ հանուել նոր բնագրեր, ձեռագրեր, ստեղծագործութիւններ: Նոր այնքանով, որ գիտական, ընթերցողական շրջանակներին մինչ այժմ ծանօթ չեն եղել եւ շրջանառութեան մէջ են դրում առաջին անգամ:

Նման մի բնագրի առնչուեցիմք ԱՄՆ Արեւմտեան թեմի պահոցներում: Թեմիս առաջնորդ Գերաշնորհ Յովնան Արք. Տէրտէրեանի յանձնարարութեամբ առաջնորդարանի ինչ-ինչ ձեռագրեր, գրաւոր պատառիկներ դիտարկելիս ի յայտ եկաւ մեծադիր էջերով մի գիրք՝ ընդօրինակուած 1891 թ. Երուսաղէմում, ինչպէս տիտղոսաթերթն է ծանուցում, որ պարունակում է Կարապետ Պատրիարք Պալատեցու ֆարոգների ժողովածուն՝ «Տարեկան Քարոզք» անուամբ: Այն գրուած է մեր եկեղեցու տօնացոյցին համապատասխան՝ ամէն մի ֆարոզ նուիրելով այս կամ այն տօնին ու սուրբին:

Մաշտոցեան Մատենադարանում պահում են Կարապետ Արք. Պալատացու «Քարոզգրի» 4 այլ ձեռագրեր, որոնցից երկուսի՝ 1838 թ. հրիսուսւոյում գրուած թ. 5359 ձեռագրի եւ 1847 թ. նոյն հրիսուսւոյում գրուած թ. 4917 ձեռագրի գրիչը իմքն է՝ հեղինակ Կարապետ Արք.-ը: Քարոզգրերից միւսները՝ թ. 5445 եւ թ. 4510 («Քարոզգրի կիրակէից» վերնագրով) գրուել են Կ. Պոլսում համապատասխանաբար 1847 եւ 1860 թթ.¹: Եւ անհա Հայաստանից եւ հեղինակի ապրած վայրերից բաւականին հեռու՝ Ամերիկեան եզերքում ի յայտ է գալիս Կարապետ Պալատեցու «Քարոզգրի» մէկ այլ ձեռագիր, «Տարեկան ֆարոզգիր» խորագրով:

Նախ՝ հեղինակի մասին համառօտ ծանուցում: Կարապետ Պատրիարք Պալատեցու մասին կենսագրական տուեալներ շատ չեն պահպանուել: Ծնուել է 1783 թ., մանուկ հասակից հոգեւոր կեանքի կոչուելով՝ աշակերտել է Պօղոս Պատրիարք Ալեքսանդրեցուն (Էտիրնեցի): Ուսումնառութեան մի շրջան

¹ Տե՛ս «Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հտ. Ա-Բ, Երեւան, 1965-1979:

է ունեցել ժԹ. դարի սկզբներին բացուած՝ Արմաշի Բարթողիմեան ուսումնական կենտրոնում, որի սերունդից էին իր ժամանակի յայտնի հոգեւորականներ Գէորգ Փոխամորդը, Պօղոս Չէնկիլեցին, Յովհաննէս Գասպարեանը եւ ուրիշներ: Տարբեր տարիների եղել է նուիրակ Վանում, առաջնորդ Ամասիայի, Մարգուանի: 1823–31 թթ. ընտրուել է եւ մօտ մէկ տասնամեակ պաշտօնավարել Կ. Պոլսի պատրիարք:

Պատմութիւնը պահպանել է Կարապետ Պալատեցու պատրիարքութեան շրջանի յատկապէս շինարարական մի քանի նախաձեռնումներ: 1826-ին Կ. Պոլսում պատահած հրդեհի հետեւանալով Ս. Աստուածածին արքունիստ Մայր եկեղեցին եւ պատրիարհարանը ամբողջովին հրոյ ճարակ եղան: Յարութիւն Ամիրա Պէգեւանը, Սուլթան Մահմուտ Բ.-ի հրովարտակով, ճարտարապետ Գրիգոր Ամիրա Պալեանի ու Կարապետ Տէօվլէթեանի պատրաստած յատակագծերով կառուցել է Բարաշէն եկեղեցին, որի բացումը լինում է 1828-ին:

Կարապետ Պալատեցու պաշտօնավարման շրջանում անուանի շատ հայեր կային օսմանեան արժանիքով: Այդ ընթացքում եւ նրանց աջակցութեամբ պատրիարքը վերանորոգում է Կ. Պոլսի Սկիւտարի Ս. Խաչ հայոց եկեղեցին: Աւելի ընդարձակ հողի վրայ բծախնդիր յատակագծով եւ Յովհաննէս Ամիրա Սէրվէրեանի ճարտարապետութեամբ կառուցում է Բարաշէն նոր եկեղեցին: 1830-ի այս շինութեանն աջակցութիւն են բերում արժանի ճարտարապետ Գրիգոր Ամիրա Պալեանը, Գազազ Յարութիւն Ամիրա Պեգեւանը, Յարութիւն Ամիրա Նորատունկեանը, Միքայէլ Ամիրա Փիշմիշեանը եւ ուրիշներ:

Կարապետ Պալատեցին վախճանուել է 1850-ին եւ թաղուել Սկիւտարի գերեզմանատանը:

Կ. Պոլսի ստեղծագործող մեր այս պատրիարքից յայտնի է «Լապտեր հոգւոյ» խորագրով երկասիրութիւնը, որ փիստոնէական պարզ ուսուցում է հարց ու պատասխանի ձեւով²: Հեղինակի մէկ այլ երկ՝ աշխարհաբարի փոխադրուած, «Ծանուցում ֆահանաներին՝ ապաշխարութեան խորհրդի վերաբերեալ» խորագրով տպագրուել է վերջերս³:

* * *

² ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊՍ., *Լապտեր հոգւոյ*, Կ. Պոլիս, 1826, 57 էջ:

³ ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՐՔ. ՊԱԼԱՏԵՑՈՒ, *Ծանուցում քահանաներին՝ ապաշխարութեան խորհրդի վերաբերյալ, թարգմ. եւ ընդ. խմբ.*՝ Ա. Դիւանյան, Ս. Էջմիածին, 2012:

Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում Արեւմտեան թեմի Առաջնորդարանում պահպանուած ձեռագիրը: Այն հաստ կազմով թղթեայ գիրք է, 323 համարակալած եւ 32 շհամարակալած էջերով, չափսը՝ 32x25: Ընդօրինակուել է 1891 թ. Երուսաղէմում, ինչպէս 318-րդ էջի յիշատակարան-ծանուցումից ենք իմանում՝ Սարկաւագ Պօղոս վարդապետ Դամասկոսցու կողմից:

«Յաջողութեամբն Աշոյն անեղին Աստուծոյ եւ օգնականութեամբ նորին Սր. Հոգւոյն ամենալրացուցչի, ձեռնամուխ եղէ յայս Գիրք տարեկան ֆարոգութեանց, եւ ի միջոցի տասն հինգ ատուր աւարտեցաւ յԵրուսաղէմ 1891, փետրուարի 2: Ծառայ Տեառն Սարկաւագ Պօղոս վարդապետին Դամասկոսցի: Սոյն «Տարեկան ֆարոգ» կոչուած գրքիս ընդօրինակութիւնը Արժ. Տ. Մեսրովբ վարդապետի անձնական ձեռագիր գրէն է, որոյ շնորհիւ պիտի վայելեմ մաղթելով նորին սրբութեան աստ կեանս երկարս, եւ միանգամայն ի հանդերձելումն երկնից արքայութեան փառացն մասնակցութիւն. Ամէն»:

Կարապետ Պալատեցու «Տարեկան ֆարոգգիրքն» ընդգրկում է ձեռագրի մեծագոյն մասը՝ 318 մեծադիր էջ, գրուած է մանր շղագրով: Ամբողջական տիտղոսաբերքն է՝ «Տարեկան Քարոզգիրք, հաւաքեալ ի Սուրբ Գրոց եւ ի մատենից Սուրբ իմաստուն վարդապետաց: Հատոր Առաջին: Աշխատասիրութեամբ Պօլսեցի Տեառն Կարապետի Արեւալիսկոպոսի եւ պատրիարքի Կոստանդնուպոլսեցոյ: Յամի Տեառն 1834 եւ մերոյս ՌՄՁԳ»: 319-322 էջերին բովանդակութեան ցանկն է:

Առանց էջահամարի վերջին էջերին ընդօրինակուած են Կարապետ Պալատացու այլ երկեր՝ «Քարոզ մասնաւոր իշխանութեան: Գաւազան վարդապետի» (6 էջ), «Առաջաբանութիւն առ նրբանկատ ընթերցասէր արամազնէից» հառը (15 էջ), «Ծանուցումն ի վերայ Գլխադրի» (12 էջ) մանր երկերը: Վերջինը Ս. Եղուսաղէմի հայկական մի ֆանի կարետուր սրբավայրերի համառօտ եւ ուշագրաւ նկարագրութիւն է:

Էջ Ա-Բ «Առաջաբանութիւնը» պարզաբանում է ֆարոգգրքի նպատակները եւ մասնաւորապէս գրում. «Այսու բանիւ ուսումն լռելեայն ընկալցի մեզ յառաքելոց սրբոց, իբր զի անհաւատք եւ հաւատացեալք մի օրինակ պէտս ունին ֆարոգութեան, անհաւատք զի գալ մարթասցին ի յոյս աստուածգիտութեան, եւ հաւատացեալք՝ զմնալ զօրեսցին հաստատութեամբ ի հաւատս, յոր կոչեցան առաջնոյն ֆարոգիչ»:

Ապա յաջորդող էջերին տուում են առանձին ֆարոգներ, համապատասխան մեր Եկեղեցու տօնացոյցի, թուով 115 ֆարոգ: Առանձնապէս մանրակրկիտ են ներկայացուած Մեծ պահքի օրերի ֆարոգները՝ թուով 32, որոնցից

խրաֆանչիւրը նուիրուած է այլեւայլ բարոյական-կրօնական խնդիրների, ինչպէս՝ «Փոյթ ի բարեգործութիւնս», «Կոշումն ապաշխարութեան», «զգուշութիւն ի մեղաց» եւ այլն:

Ոչ ընդարձակ այս դիտարկումները, համոզուած ենք, բաւարար են վստահ ասելու, որ մեր ձեռքի տակ է շատ առումներով օգտական ու արժէքաւոր ստեղծագործութիւն: Կարապետ Արք. Պալատեցու Քարոզգրքի մասին առաւել մանրամասն խօսելու եւ, ինչու չէ՝ բնագիրն ամբողջութեամբ հրատարակելու նախաձեռնութիւնը թողնելով յետագային՝ ընթերցողներին ենք ներկայացնում մի հատուած նրա հեղինակած Քարոզգրքից՝ հաշվերացի տօնին նուիրուած ֆարոզը: Այն գրուած է գրաբարով, սակայն համեմատաբար յաղթահարելի է, լեզուն օժտուած է կանոնաւորութեամբ, ունի կոտ տրամաբանութիւն, միաժամանակ պատկերաւորման միջոցներն էլ սակաւաթիւ չեն: Վստահ ենք՝ Կարապետ Արք. Պալատեցին իր կարեւոր տեղը պիտի ունենայ հայ հոգեւոր գրականութեան, ֆարոզխօսութեան անդաստաններում:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՊԱԼԱՏԵՑԻ

ՃԱՆԱՊԱՐԳ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԼՆ
«Ճանապարհի բարեպաշտից ուղիղ են» (Ես. ԻԵ. 7)

Ա. Ի ճանապարհի եղաւ մարդ յայս աշխարհ ո՛չ միայն զի ի ծննդենէ ի մահ երթացցէ, այլ մանաւանդ յերկրէ յերկինս ելանիցէ, քանզի զայս ամենայնից վախճան մարդոյ ամենաբարի արարիչն Աստուած է: Իսկ մարդ զի՛նչ, յարբունս համեալ՝ տեսանէ առաջի իւր զկրկին ճանապարհս. մին զառ ի վեր յերկինս հանէ զմարդ, եւ միւսն զառ ի վայր իջուցանէ, այսինքն՝ մին Արքայութիւն, եւ միւսն հեշտութիւն:

Այն է առաքինութիւն ի վեր յերկինս հանէ, որ այս դժուարին է տեսլեամբ, զի ըստ ասածին՝ ոտք առաքինութեան քրտամբք եւ աշխատութեամբ բուսանին: Իսկ հեշտութիւն ի դժոխս իջուցանէ, այլ ի վերին երեսս փափկութեամբ կերպարանեալ՝ դիւրին զինքն երեւեցուցանէ:

Աստանօր զի՛նչ արասցէ մարդ ճանապարհորդ, ընդ ո՞ր ճանապարհ գնասցէ, ընդ դժուարին, եթէ ընդ դիւրին: Ապաքէն ամենայն ոք ընդ դիւրին կամին ընթանալ, այլք, որք միտս ունին եւ լուսաւորեալք եւս են ի Սուրբ Գրոց, ո՛չ յարտաքինսն հային կերպարան ճանապարհորդացս, այլ ի ներքինսն հային եւ նպատակ նոցա այնպէս ընտրեն զիւրեանց ճանապարհ եւ գնան: Յայս իսկ սուրբ մարգարէն Եսայիաս ի վախճան այսօրեայ ընթերցուածի իւրում ասէ՝ «Ճանապարհք բարեպաշտից ուղիղ են, դիւրեալք են ճանապարհք աստուածապաշտից» (Ես. ԻԵ. 7):

Բ. Ապաքէն աշխատութեամբ կատարին ընթացք առաքինութեանց, քանզի «Նեղ է ճանապարհն, որ տանի ի կեանս» (Մատթ. է. 14), այլ որ փափաքի ի նպատակ նորա հասանել, դիւրանայ նմա ճանապարհ նեղ: Յակովբ ի գնալ իւր յԱսորիս, կամեցաւ ի մուտս արեւու ի քուն լինել ուրեք, ըստ Սուրբ Գրոյն պատմելոյ՝ «Հառ Յակովբ ի քարանց տեղւոյն եւ եղ ընդ սնարս իւր (Ծննդ. ԻԸ. 11): Եւ ի վերայ քարաշէն բարձի քաղցր ի քուն եմուտ, քաղցր ասեմ, զի ետես Յակովբ անդ ի քուն սանդուղք, որ հասանէր մինչ յերկինս, եւ զհրեշտակս, զի ելանէին եւ իջանէին ընդ այն: Քարինքս, զոր եղ Յակովբ ի սնարս իւր, նշանակէ զաշխատութիւնս, որոց համբերել ունի առաքինին վասն արքայութեան,

քաղցր ի քուն եղեւ Յակովբ ի վերայ քարանցս, քաղցրանան եւ ամենայն աշխատութիւնք առաքինւոյն, որ կամի յերկնային դասաւ ժամանել ի դասս զուարթնոցն:

Զի՞նչ ոչ առնէ վաճառականն վասն մարմնաւոր շահավաճառութեան. ընդ ծով անցանէ անցանէ, յերկիր օտար պանդխտի, քաղցի եւ ծարաւոյ ժուժկալէ: Զի՞նչ ոչ առնէ զօրականն վասն եղծանելի պսակին. նախ առաջին՝ ի զէն ընթանայ, շահատակի ի ճակատ պատերազմի, ընդդէմ ելանէ թշնամւոյն:

Արդ՝ եթէ այսպիսի եւ այդչափ աշխատութիւնք տանելի են վասն առօրեայ շահին եւ վասն անցաւոր փառաց, զի՞նչ անտանելի իցէ վասն արքայութեան եւ վասն անվախճան երկնային փառաց, ապա ուրեմն իրաւամբ ասէ մարգարէն, թէ՝ «Ճանապարհք ամպարշտաց ուղիղք չեն»:

Գ. Այնչափ է զօրութիւն ճանապարհի ամպարշտաց՝ մինչեւ դառն տանջանաց համբերութեամբ տանել: Այսմ օրինակ արեգակն լիցի ձեզ ակն լուսոյ, սա յայտ է, թէ զպայծառութիւն լուսոյ իւրոյ միշտ պահէ անոխակալ, թող ամպեացեն երկինք եւ շանթս արձակեսցեն, այլ նա է միշտ լուսատու եւ գնայ ընդ մէջ փայլատականց զճանապարհ իւր անվեհեր: Այսպէս եւ բարեպաշտք ըստ օրինակի արեգական ի սկսեալ շաւղացն երբէք ոչ խոտորին, յինչ եւ իցէ պատճառաւ, քանզի տանին համբերութեամբ ցաւոց եւ վշտաց, կախարդանաց եւ թշնամեաց, սովու եւ չքաւորութեամբ եւ այլ ամենայն պատահարաց:

Ոչ առանց խորհրդոյ զարեգակն օրինակ բերի բարեպաշտիցդ, զի ինքնին բարեպաշտք իբրեւ զարեգակն ունին ծագել ի հասանել իւրեանց ի նպատակ ճանապարհի ուղղութեանց, ըստ որոց ասաց Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս «Յայնժամ արդարն ծագեսցեն իբրեւ զարեգակն յարքայութեան երկնից» (Մատթ. ԺԳ. 43):

Այլ զի՞ է ինձ օրինակաւ յայտնել զճշմարտութիւն, մինչ ահա նոքին իսկ արդարք առաջի աշաց մերոց են: Ո՞չ քարոտ էր ճանապարհն սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային, եւ քանի՞ դիւրացաւ նմա, մինչ առ նմին ետես երանելի նպատակն. «Տեսանեմ, ասէ, զՅիսուս, զի կայ ընդ աջմէ Աստուծոյ» (Գործք է. 35): Ո՞չ փշոտ էր ճանապարհն մերոյ Լուսաւորչին եւ խորին ի խոր վիրապի անդ, այլ քանի՞ դիւրացաւ նմա այն՝ զօրհանապազ տեսանելով զհրեշտակ Տեառն: Ահա, տեսէք, թէ քանի՞ դիւրեալք եւ պատրաստեալք են ճանապարհք աստուածապաշտից:

Դ. Իսկ եթէ անտանելի թուիցի ումեք ճանապարհն, ընդ որս գնացին սուրբքն Ստեփաննոս եւ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր եւ այլ բազում սուրբքն, կան եւս բազում այլ ճանապարհք, ընդ որս որպիսի ոք իցէ՝ կարէ դիւրաւ ընթանալ, եթէ կամեսցի:

Առաջին ճանապարհն ստուգագոյն այն է՝ ճանապարհն ճշմարտութեան⁴, զոր նախամեծար ընտրեաց Դաւիթ. «Զճանապարհ ճշմարտութեան քո ընտրեցի» (Սաղմ. ՃԺԸ. 30):

Երկրորդ՝ կայ ճանապարհն յարգագոյն, այն է՝ ճանապարհն գրութեան, զորմէ ասէ Տէրն մեր. «Զողորմութիւն կամիմ եւ ո՛չ զգոհ» (Մատ. Թ. 13): Կայ նաեւ ճանապարհն ապահովագոյն, այն է՝ ճանապարհն անմեղութեան, ըստ որոյ ասէ Դաւիթ. «Երանեալ են անբիծք ի ճանապարհի, ոյք գնան յօրէնս Տեառն» (Սաղմ. ՃԺԸ. 1):

Երրորդ՝ կայ ճանապարհն համառօտագոյն, որպիսի են ճանապարհն աղփատութեան, զի որ ընդ սա գնայ, նուազ սխալէ քան զայլսն եւ վաղագոյն եւս հասանէ ի դէմ եղեալ տեղին, ըստ այսմ թէ՝ «Երանի աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից» (Մատթ. Ե. 3):

Չորրորդ՝ կայ ճանապարհն անդորրագոյն, այն է ճանապարհն սիրոյ, որ ձգի յԱստուած, միանգամայն յընկերն, ի թշնամին որպէս եւ ի բարեկամն: Ուստի արդարեւ արժան է ճանապարհս անդորրս կոչիլ զնա: Եւ զայսմանէ ասէ Տէրն մեր. «Որ սիրեն զիս, սիրեսցի ի Հօրէ իմմէ, եւ ես սիրեցից զնա եւ երեւցուցից զիս նմա» (Յովհ. ԺԴ. 21): Ըստ սոցին են եւ այլք եւս ճանապարհք ուղիղք, ընդ որս գնան բարեպաշտք եւ հասանեն յերանաւէտ կենաց օթեւանեն:

Ե. Սակայն են, որք զայպիսի ուղիղ եւ դիւրին ճանապարհս թողեալ՝ գնան ընդ տաժանելի ճանապարհ եւ անկանին ի խորխորատն դժոխոց: Եւ ո՞յք իցեն նոքա:

Նախ՝ հպարք են, զառիւվեր գնալ ախորժին ընդ ճանապարհն լեռնային: Հարցանիցէք, թէ ո՞ւմ նման իցեն հպարտք. նման են նապաստակի, որ քաջ ընթանայ յեւանելն զառիւվեր, քան յիջանելն ընդ զառիւվայր ձորն, զի առաջոյ սրունք նորա կարճ են քան զյետինսն: Նմանապէս հպարտք ի լեռնէ հպարտութեան դժկամակ իջանեն, այլ ի տեղի աւագութեան քաջութեան ելանեն: Եւ այսմ պէս են առաջոյ սրունք նոցա, զի ախորժակք առ Աստուած կարճ են, քան զյետին սրունքն նոցա, որք են

⁴ Ընդգծումները մերն են՝ Ն. Պ.:

ախորժակը առ աշխարհ: Զինչ ապա, «Որ բարձրացուցանէ զանձն՝ խոնարհեցի» (Ղուկ. ԺԸ. 14):

Երկրորդ՝ որք ախորժեն գնալ ընդ տաժանելի ճանապարհն, են ազահք, ըստ որոյ եւ Տէր զմեծութիւն աշխարհի կոչէ: Իսկ ցո՞ր վայր հասուցանէ զազահն այս ճանապարհն փշալից, յայտնի ուսուցանէ զսուրբ առաքեալն յասելն իւրում՝ «Որք կամին մեծանալ, անկանին ի փորձութիւն եւ յորոգայթ եւ ի բազում յանկումն անմիտ եւ վնասակարս, որք ընկղմին զմարդիկ ի սատակումն եւ ի կորուստ» (Ա. Տիմ. Զ. 9):

Կան, որք ախորժին գնալ ընդ ճանապարհն տղմուտ, որպիսիք են խառնագնացք, զորոց ասի՝ «Պիղծք են ճանապարհք նորա ժամենայն ժամ» (Սաղմ. Ժ. 5): Իսկ նպատակ նոցա է, զոր ասէ Սիրաք, թէ՛ որդունք սեպհականացնեն զնա:

Են եւս, որք արխորժեն գնալ ընդ ճանապարհ խաւարին, եւ սոքա են նախանձոտք, որոց եղուկ կարդայ Սողոմոն. «Ո՛հ, ասէ, որոց թողեալ են զճանապարհս ուղիղս եւ գնան ի ճանապարհս խաւարինս եւ ուրախ լինին ընդ չարիս եւ խնդան ընդ խոտորումն չարութեան» (Առակ. Բ. 13): Եւ նպատակ նոցա է բանտ դժոխոց, քանզի գրեալ է՝ «ճանապարհք ամպարշտաց խաւարին. եւ ո՛չ գիտեն, թէ յո՞ր վայր գայթակղին» (Առակ. Դ. 19): Յայտ է, թէ ի խորխորատ դժոխոց: Այլ ճանապարհք բարեպաշտից դիւրեալք են եւ պատրաստեալք եւ անվրէպ հասուցանեն յարքայութիւն երկնից:

